

ARANY JÁNOS

„Kimegyek a doberdói harctérre”

A magyar népdal és az első világháború

A dal és a népdal

A dal az ember érzelmeinek válasza egy-egy élethelyzetre. Az efféle érzelmi választ műdalnak nevezzük, ha egy költői tehetséggel megáldott ember szembesül valamilyen eseménnyel vagy jelenséggel, amely megérinti a lelkét, s választát összefoglalja, kimondja és leírja. A népdal akkor születik, amikor a költői tehetség különféle okok miatt nem írásos formában nyilatkozik meg; a szerző névtelen marad, s a költői gondolatot először egy kisebb, majd nagyobb közösség átveszi és szóban, egyre tágabb körben terjeszti. A terjedés során a gondolat megfogalmazása folyamatos változásokkal, csiszolódással alkalmazkodik a fölhasználó közösség igényeihez, illetve nyelvi – és zenei – szokásaihoz. Nyelvi és zenei szokásokhoz egyaránt, hiszen a költészet több ezer éves története során a dalokat (és számos más műfajba tartozó költeményt is) természetszerűleg énekelve adták elő. A szavalás szokása mindössze néhány századra nyúlik vissza. Balassi korában megmosolyogták volna azt, aki egy rímes szöveget fennhangon, dallam nélkül fölolvastott vagy elmondott volna...

A fentiek értelmében az irodalomtörténet is elfogadja, hogy a népdal: műalkotás. Esztétikai értékét az állandó tökéletesedés emeli a műköltészet szintjére vagy akár afölé; társadalmi értéke pedig abban rejlik, hogy terjesztése-terjedése során a lelki némaságra született emberek tömegei számára ad mintát és módot az érzelmek kimondására és földolgozására.

A dalok – így a népdalok is – elsősorban lelki eseményekhez kapcsolódnak, ám minden történelmi kor műdal- és népdaltermésében található olyan réteg, melyben fölismerhetők a korszak történelmi eseményeinek hatásai is. (A kereszténység fölvétele utáni időkben a nép századokig énekelte a kalandozó ősök viselt dolgairól szóló dalokat. Az egyház csak kemény tiltásokkal és keserves büntetésekkel érte el, hogy ezek apránként kimaradjanak az énekes történetmondásból. Helyüket a történelmi emlékezetben nemsokára már az István, majd László király cselekedeteit, néhány száz esztendő után a törökök elleni végvári harcok eseményeit elbeszélő szövegek foglalták el.)

Népzene és műzene viszonya, a népzene kutatása

Az európai zene története során folyamatos volt a kölcsönhatás a jól ismert szerzőktől származó műdalok és az ismeretlen vagy bizonytalan eredetű népdalok között. A civilizálódó társadalom egyre inkább elterjesztette és magasabb színvonalra emelte az

írásbeliséget a zene terén is. A felvilágosodás korától kezdve Európa nagy részén már szinte megállapíthatatlan, hogy népdal vagy műdal-e egy – a nép körében elterjedt – dallam. Schubert egy-egy daláról nem tudni, hogy osztrák falusi dallam földolgozása-e, vagy azért éneklük a kis osztrák falvakban is, mert megírása után népszerű lett és a legszélesebb körben elterjedt.

Az európai kultúrában éppen a felvilágosodás kora irányította rá a tudomány figyelmét a népművészetek, mindenekelőtt a népköltészet értékeire. Az irodalomkutatás előbb csak tanulmányozta, utóbb az egyetemi oktatás tananyagává is tette a népdalok, népmesék, közmondások szókincsét, stíluselemeit. Az irodalom tudósait kis késéssel követték a képzőművészet és a zene kutatói: a néprajzosok között az 1800-as évektől kezdve világszerte föltűntek olyanok is, akik dallamgyűjtéssel, énekes és hangszeres népi muzsikával foglalkoztak. Ráadás képpen, a 19. század végén a népzene kutatói rendkívül jelentős, új technikai eszközökhöz jutottak: az első hangfelvevő gép forradalmasította a dallamgyűjtők munkáját.

Történelmi okokból Magyarország civilizációs fejlődése hosszú időre megrekedt, s lényeges lemaradással követte az európai változásokat. Ennek egyik következményeként Magyarországon teljes mértékben hiányzott – vagy csak igen kis mértékben működött – az olyan kulturális közeg, amely a népzene és műzene közötti átjárást Európa-szerte megteremtette. Ez a lemaradás azonban a későbbiekben kivételes tudománytörténeti lehetőséghez juttatta a magyar néprajztudományt. Európa jelentékeny, nyugati nemzeteinek zenekutató néprajzosai – saját hazájukban nem találván kutatható közeget – többnyire más földrészekre utaztak izgalmas anyagért. A magyar kutató a 19. század végén még saját országának számos vidékén is kincsesbányára lelhetett: a városi fejlődéstől teljesen elszigetelődött falvakban a nyelvi és a zenei szokások évszázadokkal ezelőtti állapotát és produktumait tanulmányozhatta. A 19. század során történt is néhány szórványos kísérlet ennek a gazdag anyagnak a fölmérésére. A régi magyar dallamok gyűjtésére és rögzítésére vállalkozó műkedvelő vagy avatottabb kutatók közül kiemelhetjük Pálóczi Horváth Ádám, Mátray Gábor, Szini József vagy Bartalus István nevét.

A tudományos igényű magyar népzene-kutatás kezdete

A páratlan lehetőség csupán lehetőség maradt volna, ha nem ragadja meg néhány ember. Az első fonográfus gyűjtés Magyarországon Vikár Béla nevéhez fűződik. A zene-tudományban kevésbé járatos irodalomkutatót azonban egy rendkívül rendszeres gondolkodású, széleskörűen művelt, az irodalomban is a legmagasabb szinten tájékozott fiatal muzsikos kereste meg a 20. század első éveiben. Kodály Zoltán 1900-tól 1905-ig párhuzamosan végezte tanulmányait filológusként az egyetem bölcsészkarán és zeneszerzőként a Zeneakadémián. Kodály egy kis faluban töltötte gyermekkorát, s „testközelből” ismerte a népdalok egy szűkebb körét. Bölcsészként az egyetemi oktatás során

tananyagul kapta az akkor ismert magyar népköltés számos jeles dokumentumát: népdalok és balladák remek szövegeit, s okkal háborodott föl rajta, hogy sehol nem leli azt, ami szervesen hozzájuk tartozik: a dallamokat. Rímes szöveget ugyanis csak dallammal lehet megszólaltatni; a parasztember nem szaval.

A fiatal zeneszerző elkötelezetten törekedett rá, hogy komponistaként sajátosan magyar zenei nyelvet beszéljen. Azért fordult Vikár Bélához, hogy tájékozódjék a népi dallamok szélesebb köre és a gyűjtés módja felől. Vikár tanácsai és a dallamgyűjtéshez kapcsolódó nemzetközi irodalom céltudatos tanulmányozása alapján Kodály 1904-ben személyesen látott népdalgyűjtéshez. Gyűjtőmunkáját a kezdetektől olyan körülmények között alaposság és rendszeresség jellemezte, amely kevés változtatással mind a mai napig érvényes szakmai szabályoknak vetette meg az alapját.

Ehhez a munkához egy évvel később egy másik – tudósként is, muzsikusként is ugyanilyen nagy formátumú s Kodályhoz hasonlóan rendszerező elméjű – ember, Bartók Béla csatlakozott. A két zeneszerző-kutató rendszeres munkájának eredményeként alig egy évtized alatt több, mint 3000 énekelt és hangszeres dallam gyűlt össze. A jelentékeny anyag – és az elődök gyűjteményeiből átvett további, mintegy 2000 dallam alapján tervezet formájában kirajzolódtak egy összefoglaló gyűjtemény körvonalai és az anyag elrendezésének alapelvei. Ezeket Kodály és Bartók rögzítette, és 1913-ban benyújtotta a Kisfaludy Társasághoz az Új egyetemes magyar népdalgyűjtemény tervezetét.

Népdalgyűjtés a világháború során

A világháború kitörése komoly akadályokat jelentett, és súlyos veszteségeket okozott – egyebek között – a népzene-kutató munkának is. Csupán akadálynak tekinthető, hogy a kutatási területek egy része hadműveleti terület lett, így ott a szabad mozgás, ezért a gyűjtőmunka is erősen korlátozódott vagy ellehetetlenült. Lényegesen nagyobb volt a veszteség: a világháború alapjaiban – s utóbb kiderült, hogy véglegesen – megrendítette a falusi közösségek életét, melyek mindennapi életük szerves részeként mindaddig fenntartották a népi kultúra számos formáját: maguk készítette eszközökkel dolgoztak, maguk készítette edényekből ettek-ittak; énekeikkel gyakorolták vallásos és játékos szokásaikat, siratták el halottaikat és mondták el az örömukról vagy bánatukról szóló híradásokat is. Ennek a kultúrának az eltűnése természetesen nem egymagában a világháború következménye. A kultúra minden korban ki van téve a változások természetes erodáló hatásainak; a világháború csak fölgyorsította ezt, így az erózióból sok helyütt összeomlás lett.

A gyűjtőmunkát az addigi formában lehetetlen volt, vagy alig volt lehetséges folytatni. A két makacs kutató azonban megpróbált alkalmazkodni a történelmi helyzet adta körülményekhez: a falvakban most nem lehetett fölkeresni az embereket, ám sok falusi emberből lett katona; őket föl lehetett keresni táborokban, kaszárnyákban vagy kórházakban. Míg a népdalgyűjtők addigi tevékenysége nem sok segítséget kapott a hivatalos

fórumoktól, ezúttal a kutató munka állami szándékkal találkozott. A bölcs ember minden korban tudta, hogy a zene, s mindenekelőtt az éneklés, milyen áldásos hatással van arra, aki hallgatja, s még inkább arra, aki maga műveli. Erre a jól ismert tényre a 20. század elején két tudomány – a pszichológia és a szociológia – is fölívta a gondolkodást csak a célszerűség kedvéért művelő politika figyelmét. A katonák ajkán terjedő és terjeszthető dalkincs lényegesen befolyásolja az éneklésben részt vevők lelki és testi teherbíró-képességét, s ez politikai okokból is kívánatos volt. Kodály és Bartók így rövidesen bekerült egy, az egész Monarchia hadállományára kiterjedő katonadal-gyűjtemény előkészítését végző munkacsoportba, s ott a magyar anyag gondozása az ő feladatuk lett.

A magyar kötet a tervezetben a Száz magyar katonadal címet kapta. Az anyag rendkívül gyorsan összegyűlt, hiszen a két kutató-muzsikus évtizedes gyűjtése számos idevágó dallamot tartalmazott. Emellett Kodály és Bartók már korábban – még hivatalos felhatalmazás nélkül – fölismerte az új munkaforma lehetőségeit, s 1914-től katonai állomáshelyeken, kórházakban a hagyományos népdalok között számos olyan katonanótát is összegyűjtött, melynek szövege már a világháborús élmények hatásáról tanúskodott. A monarchia adminisztrációs malmi a háború során egyre lassabban örölte: a gyűjtemény 1918 márciusa táján jutott el a nyomdakész állapotig, de a kiadást már nem érte meg. Kodály előrelátásának, s a nekik küldött szerződés általa kezdeményezett módosításának köszönhetően a magyar anyag nem közös tulajdon lett, így a kiadás meghiúsulásakor visszakérték, s itthon maradt. A sokáig kiadatlan anyagot Szalay Olga dolgozta föl, s – a gyűjtemény születését körülvevő teljes levél- és dokumentum-állománnyal együtt – a 2010. év során remek kötetben bocsátotta ki.¹ Tanulmányom további része ennek a kötetnek az anyagát tekinti át. Az áttekintés és a dallamok tematikus rendszerezése is a kötetet rendező és szerkesztő Szalay Olga gondolatmenetét követi.

A katonadalok fő típusai

A katonadalok ismerői alapvető tényként kezelik, hogy az egyes háborúkhöz kötődő dalkincsben általában kisebb az új dallamok aránya: a katonanóták nagyobb része már jól bevált dallamokra szabja rá az új körülményekhez, helyszínekhez és nevekhez igazított új szöveget. Így került – hogy csak a legjellegzetesebb példát említsük – a lovát régebben még „Kossuth Lajos táborában” gyakorlatoztató huszár² előbb „Ferenc Jóska”, majd később „Horthy Miklós” táborába...

Az is nyilvánvaló, hogy azok a katonadalok, melyek a népdal intenzitásával beivódtak a falusi dalkincsbe, sokkal kevésbé foglalkoznak a katonaelet hadászati részleteivel vagy a háború politikai céljaival. A népdalok között számon tartható katonadal ezért

¹ Száz magyar katonadal: Bartók Béla és Kodály Zoltán kiadatlan gyűjteménye, 1918. Dokumentumok és történeti háttér, s. a. r. SZALAY Olga, Bp., Balassi – MTA Zenetudományi Intézet, 2010.

² „Kossuth Lajos táborába” / Két szál majoránna, / Egy szép barna magyar huszár / Sej, lovát karélyozza.”

is egészen más, mint a nyugat-európai hadseregekben elterjedtebb, illetve kifejezetten propaganda-célú harci és menetdal. A magyar katonadalok elsősorban a katonasors egyes momentumainak lelki, érzelmi hatásáról számolnak be.³ Ha nem így lenne, akkor a világháború idején gyűjtött katonadalok között csupa ún. „új stílusú” dallamot – azaz, a 19. században divatos, kupolás dallamvonalú, visszatérő szerkezetű, hosszú sorokból álló, nagy hangterjedelmű dalt – találnánk. Ám a katonadalok között szép számmal akad olyan, melyet a magyar népzene több, mint ezeréves rétegéből származó melódiára énekelnek: rövid, szűk hangterjedelmű, ereszkedő lejtésű vagy éppen pszalmodizáló⁴ dalok.

A fentieket is figyelembe véve Szalay Olga, a dalgyűjtemény anyagának földolgozója az alábbiak szerint rendezte típusokba a katonadalokat. A következőkhöz a példákat Kodály Zoltán és Bartók Béla közös gyűjteményéből, illetve Szalay Olga erről készült munkájának mellékletéből vettem. A dalok megjelölésére használt szám a dallamnak a gyűjteményben kapott sorszáma. A kottapéldák aláírása emellett rögzíti (ha ismeretes) a gyűjtés helyét, idejét és a gyűjtő nevét.

1. Újoncnóták, más néven regrutadalok a, toborzódal

A gyűjtemény mindössze egyetlen példát hoz, a 94. szám alatt; talán azért, mert a toborzás helyét átvette a szakszerű és kötelező érvényű sorozás. Ez a dal azonban emblematisztikus darab: a Kecskemét is kiállítja... kezdetű népdalunk pompás példáját mutatja a 18–19. századi népzeneinkben általánosan ismert verbunkos típusnak. Szerkezeti képlete⁵ AABC; sorai az újabb stílusnak megfelelően hosszúak, telve pontozott ritmusokkal; dallama kuruc eredetű, alaphangsorában megtalálhatók a dallamos mollskála és a cigányos, bő-szekundus skála elemei is:⁶

³ Ebből a szempontból a magyarral egy csoportba kerül a többi közép-európai nép dalkincse is: gazdag érzelmi töltésű világháborús katonanótákat ismer a szerb, a horvát, a román vagy a szlovén népzene is.

⁴ Más néven zsoldártípusú dalok: a magyar népzene egyik ősi, 1200–1600 éves dallamcsoportja. PAKSA Katalin *Magyar népzene-történet* című munkája (Bp., Balassi, 2008) kronológiai rendben a magyar népzene kilenc rétegét határozza meg. Ezek közül a zsoldártípusú népdalok a harmadik rétegbe tartoznak: kevés hangból épülő, ázsiai rokonságra utaló dallamok.

⁵ A népdalrendszerzésben járatlan olvasók számára: a rendszerezők az egyes sorokat hasonlóságuk, illetve különbözőségük alapján betűkkel jelölik meg. Az egyforma dallamsorok egyazon betűt kapják; ha egy sor egy másikhoz képest kevés különbséget mutat, akkor megkapja annak betűjelét egy megkülönböztető jelzéssel (pl. AA'), ha megismétli a másik sort pontosan egy kvinttel följebb, akkor A⁵, ha kvinttel lejjebb, akkor A, jelzéssel látják el. Az új stílusú dallamok jelentékeny részében például az első és utolsó sor teljesen vagy nagymértékben megegyezik. E típus dallamainál a szerkezeti vagy sorképlet AABA, AA'BA, AA'BA', ABBA, A A⁵BA vagy A A⁵A⁵A stb.

⁶ Az összes kottapéldát a következő kiadvány alapján készítettem: VARGYAS Lajos, *Példatár = KODÁLY Zoltán, A magyar népzene*, szerk. VARGYAS Lajos, Bp., Zeneműkiadó, 1969.

Kecs-ke-mét is ki-ál-lít-ja nyal-ka ver-bunk-ját,
Csár-da e-lőtt ki is tű-zi ve-res zász-la-ját,
Gyer-tek i-de fi-a-ta-lok, tes-sék be-áll-nyi:
Nyolc esz-ten-dő nem a vi-lág, le-het pró-bál-nyi.

Kardomnak a markolatja nem csupa rézből,
Ki van öntve csillagosra sárga ezüsből.
A fényes nap hogyha rásüt, szépen tündöklük.
Kisangyalom, ha rátekint, elszomorodik.

b, sorozónóták (13 dallam⁷)

Tura (Pest vm.), 1906, Bartók Béla

Ez a daltípus a kötet egyik legnagyobb csoportja. Ennek nyilvánvaló oka, hogy a sorozás a fiatal legények életének mindig is elhatározó jelentőségű momentuma volt. Kimenetelen büszkeség forrása is volt: akit alkalmasnak találtak, az némi leereszkedéssel tekintett gyöngébb fizikumú kortársaira, akiket „a gólya költött”. Másfelől azonban keserűséget

Sej, be-so-roz-tak, sej, be-so-roz-tak en-ge-met ka-to-ná-nak,
Gond-ját vi-sel-tem, gond-ját vi-sel-tem a jó é-des-a-nyám-nak.
De már lá-tom, nem vi-se-lem gond-ját csu-haj sze-gény-nek
Sej, ol-tal-má-ra, sej, ol-tal-má-ra ha-gyom a jó Is-ten-nek.

Sej, még a búza, sej, még a búza ki se hányta a fejét,
Páros fehér galamb, páros fehér galamb mind elhordta a szemét.
Páros fehér galamb, ne hordd el a búza kalászát,
Sej, miből süt a, sej, miből süt a kisangyalom pogácsát.

Érd (Fejér vm.); 1917, Horváth Mária

⁷ A gyűjtemény 3., 6., 9., 28., 38., 43., 45., 47., 72., 75., 83., 87. és 91. számú darabjai.

is jelentett: katonáskodás előtt ugyanis nem lehetett házasodni. Akinek már volt választottja, annak három évre el kellett azt hagynia. A hosszú távollét mind a katonának vitt fiú, mind az otthon maradt leány számára nehéz próbatétel volt, s ennek szomorúságáról a dalok is beszámolnak. Annak sem volt sokkal könnyebb a helyzete, akinek még nem volt kedvese. A többéves távollét után hazatért „katonaviselt” legény már nem könnyen találta meg a helyét a közösségekben. A még sorozás előtt álló fiatalabb legények csoportja a szigorúan rétegezett paraszti élet szabályai szerint már nem fogadhatta be, így automatikusan kiesett számos olyan programból, mely a párvalasztásra módot adhatott volna neki.

A fentebb idézett dallam a gyűjtemény 9. számú példája. Szerkezetileg az új stílusú dallamok⁸ csoportjába tartozik. Négysoros dallamának szerkezeti képlete AABA.

c, bevonulódalok (29 dallam⁹)

A bevonulódalok a sorozást követő „berukkolás” élményeiről beszélnek. Ehhez az aktushoz zajos külsőségekkel kísért események is tartoztak: fölvonulás a település főutcáján, rezesbanda vagy cigányzenekar kíséretében, énekszóval; virágokkal földíszített katonavonaton, föllobogózt mozdony stb. A nóták egy jelentékeny része efféle zajos, közösségekben éneklendő dal. Értelemszerűen a bevonulásnak is voltak azonban árnyékosabb momentumai, melyeknek intimebb, szűkebb körben éneklendő dallamok adtak hangot. Ez utóbbiak közül emeltem ki a 17. sorszámú népdalt:

Mi - kor szür - ké - be öl - töz - tem, a - zon kezd - tem gon - dol - koz - ni,
 Ki lesz az én u - ti - tár - sam, ha a harc - tér - re kell men - ni?
 Majd lesz u - ti - tár - sam az én jó paj - tá - som,
 Ki meg - ás - sa a sí - ro - mat do - ber - dó - i hegy al - já - ban.

Csavargónak, naplopónak tart engem az egész világ,
 Pedig az én kalapomnál nem hervad el a gyöngyvirág.
 Szervusz, Kassa város, vedd le rólam a szádat:
 Én elmegyek a harctérre, más öleli a babámat.

Kassa (Abaúj-Torna vm.); 1916, Kodály Zoltán

⁸ Népzenénk kilenc, kronologikusan rendezett rétege közül ez a legutolsó: a 19–20. század népdaltermése.

⁹ A gyűjtemény 1., 5., 7., 10., 11., 14., 16., 17., 18., 22., 23., 33., 35., 36., 37., 46., 48., 49., 56., 62., 64., 65., 68., 79., 90., 92., 93., 98. és 99. darabjai.

Ez a dallam is új stílusú, sorképlete szintén AABA. Szövegét olyan baka énekli, aki valószínűleg már tudhatott egyet-mást a háborúról: megjárta a frontot is, s a bevonulásra mint súlyosan meghatározó eseményre gondol vissza.

d, búcsúzó dalok

A gyűjtemény – föltehetőleg szándékosan – mindössze négy példát hoz¹⁰ erre a típusra. A néphagyomány ennél lényegesen többet tartott fenn.

A 96. számú népdalt (Hogyha elmész katonának...) az előzőekkel ellentétben egészen régi, rövid sorokból álló melódiára énekelték:

Hogyha el-mész ka-to-ná - nak, Moñ-meg, fi-am, hol kap-lak meg?
Je - resz bé Ga-lí-ci-á - ba S ott megkapsz egy kor-cso-má - ba.

Egy kupa bor lesz előttem S neked is adok belőle. :||

Csíkszenttamás (Csík vm.), 1907, Bartók Béla

Az úgynevezett „nagy ambitusú ótörök” dallamréteg¹¹ népzeneinknek egyik, a honfoglalás előtt keletkezett csoportja. A csoport jellemzője a magasról induló és folyamatosan ereszkedő dallamvonal, melyben a negyedik sor egy kvinttel lejjebb ismétli meg a másodikat. Ennek megfelelően a dal sorképlete ABCB₅. További érdekesség, hogy elmondója nem a katona, hanem egy családtag.

e, katonakeservesek (Ebből is kevés, mindössze három példa található,¹² gyaníthatóan ugyanazon ok miatt, mint az előző típusból.)

A katonakeserves daltípust a gyűjteményt ismertető Szalay Olga megállapítása szerint főként az erdélyi magyar hagyomány őrizte meg. Az előbbi példa is Csíkból származik. Rövid sorokból álló melódiája szintén ősi; a honfoglalás-kor előtti, „nagy ambitusú ótörök” réteg képviselője. Dallamvonala ereszkedő lejtésű, sorképlete A⁵BAC. Jellemzői alapján a tudósok az ún. „keserves” dalok csoportjába sorolják. Figyelemre méltó momentum a gazdag díszítés.

¹⁰ A 8., 55., 59. és 96. szám alatt.

¹¹ A népzene kronologikusan rendezett rétegei közül ez a honfoglalást közvetlenül megelőző, 5. dallamcsoport.

¹² A gyűjtemény 31., 34. és 40. számú dallamai.

Tó - tik a gyer - gya - i uc - cát,
Vi - szik a szé - kely ka - to - nát.
Állj meg, várj meg, kérd - je - lek meg,
Hogy - ha el - mész, hol kap - lak meg!

2. Ha meg nem kapsz a hazámba,
Gyere ki Galiciába,
Galicia közepibe
Kaszárnya van fölépítve.

3. Galicia közepébe
Két kaszárna van e' végbe
Abba vannak a székelyek,
Abba búsulnak szegények.

Gyergyószárhegy (Csík vm.), 1910, Kodály Zoltán

2. Kaszárnyánóták

Ez a csoport fogalmazza meg a legtöbb beszámolót a katonasorsról. Dalai beszélnek a katona életének nehézségeiről (15 példa¹³), a bezártságról, az otthontól való távollétről, az idegen földre vezényelt parasztyerek tanácsstalanságáról. Nevezetes példája a típusnak a gyűjtemény 15. számú darabja, egy jellegzetes, AABA' szerkezeti képletű, új stílusú népdal:

Jaj de so - kat áz - tam - fáz - tam reg - ru - ta ko - rom - ba,
Mi - kor fegy - ver a - latt jár - tam a ka - szár - nya - ka - pu - ba.
Ne - héz a fegy - ve - rem, bal - vál - la - mat nyom - ja,
Még ne - he - zebb sej, az a bá - nat, ki szi - ve - met nyom - ja.

Érd (Fejér vm.), 1917, Horváth Mária

¹³ A gyűjtemény 2., 12., 15., 24., 26., 29., 30., 57., 58., 73., 76., 77., 78., 80. és 81. számú dallamai.

A kaszárnyanóták csoportjában találhatók az alapvető fegyvernemek képviselőitől származó dicsekedő vagy gúnydalok is (10 példa¹⁴). Ez utóbbi nóták szövege elsősorban a lovas katonák (huszárok) és a gyalogos bakák közötti örök ellentétéről szól.

3. Harctéri énekek

A világháború valódi arcát leginkább ez a típus mutatja meg. Ha a politika szempontjait nézzük, akkor csodálkoznunk kell, hogy a gyűjteményben egyáltalán helyt kaphatott ez a dalszöveg, nem is kevés (16) példával.¹⁵ Az alábbi szöveget a gyűjteményben 70. szám alatt közölt népdalból idézem. A dalt 1916-ban Bartók Béla gyűjtötte Marosvásárhelyt, a 22. honvéd pótzászlóalj katonáitól:

Esik az eső, ázik a heveder, / Gyenge lábomat szorítja a kengyel,
 Bársony lekötés szorítja lovamat, / Nehéz karabély nyomja a vállamat.
 Megjött a levél fekete pecséttel, / Megjött a muszka százezer legénnyel,
 Négy száz ágyuval áll a harc mezején, / Így hát, jó anyám, elmasírozok én.
 Sírhat-ríhat már az az édesanya, / Kinek a fiát viszik háboruba.
 Kezét vagy lábát a golyó ellövi, / Szegény, meg sem hal, máris eltemetik.
 Jön egy kapitán piros pej paripán, / Kardja megvillan a jobbik oldalán.
 Kardja megvillan, az ágyú elrobban, / Szép piros vérem a földre kiloccsan.
 Kedves pajtásom, kösd be a sebemet, / Vagy vedd fegyvered, lőjj agyon engemet,
 Vagy vedd szuronyod, szegezd a szivemnek: / Ne hagyj sokáig szenvedni engemet.

A dalszöveg sokkal rövidebben és egyszerűbben, de ugyanolyan érzékenységgel fogalmazza meg a háborúba vitt katona sorsának keserűségét, mint a magas irodalom.

4. Leszerelődalok

A típusból a gyűjtemény mindössze hármat közöl.¹⁶ A leszerelődal megjelölés némileg félreérthető. A dalt ritkábban énekelhették az éppen leszerelő katonák, bár nyilván ez is előfordult, hiszen a leszerelés és a hazautazás minden kor katonáinak emlékezetes ünnepe. Ám a világháború e tekintetben is változást hozott. Amíg be nem fejeződött, addig a szolgálatot csak súlyos sebesülés okán lehetett elhagyni, s az nem az az alkalom, mely nótázásra indítja az embert. A háború befejezése és annak körülményei pedig kevés embernek hozták el a fölszabadult, dévaj öröm érzését. Ahogy azt a sokat idézett gyűjtemény rendszerezője, Szalay Olga is megjegyzi: „a háborút járt katona éneklési kedve alábbhagy, és inkább szótlanná válik”.¹⁷ A leszerelésről szóló dalokat elsősorban azok a katonák énekeltek, akik még javában a kötelező idejüket töltötték, s kedvtelve

¹⁴ A gyűjtemény 39., 42., 44., 52., 53., 61., 71., 73., 82., 84., 88., 95. és 97. számú dallamai.

¹⁵ 4., 25., 27., 32., 41., 51., 54., 60., 63., 66., 67., 69., 70., 74., 85. és 97. szám.

¹⁶ A 13., 86. és 100. szám alatt.

¹⁷ SZALAY, *i. m.*, 72.

Ar - ról a - lul ké - ken bé - bo - rult az ég,
 Az én ba - bám most ír - ja bus le - ve - lét.
 Ird meg, ba - bám, ird meg bus so - ra - i - dat,
 Hogy tud - jam meg, mi - hez tart - sam ma - ga - mat!
 Hogy tud - jam meg, hogy megvársz-e en - ge - met,
 Ö - röm - mel tölt - sem el a há - rom é - vet?

Sárgára van a kaszárnya befestve,
 Harminchárom barna legény van benne.
 Nézz fel, babám a felső emeletre,
 Három éve, hogy ott szenvedek benne!

Kitöltöttem három évet, hat napot,
 Kapitány úr, szalutálni nem fogok!
 Szalutáljon az a bundás regruta,
 Kinek hátra harminchat kis hónapja!

Köröső (Kolozs vm.), 1907, Bartók Béla

képzelték el a kötelezettségek alóli kiszabadulást. Ilyen dal a gyűjtemény főntebb idézett 13. számú darabja; egy négysoros,¹⁸ AABC sorképletű, új stílusú nóta. Ezt a dalt Kodály Zoltán később – 1934-ben – mindhárom versszakával földolgozta *Katonadal* című, trombita- és kisdobkísérettel ellátott férfikarában.

* * *

Volt már szó róla: a világháború alapjaiban, sőt véglegesen megrendítette a hagyományokat elevenen fönntartani képes falusi közösségek életét. Az eltűnésre ítéltetett közösségi tradíciónak a részeként énekes hagyományaink évezredek óta zajló alakulása is

¹⁸ A kotta hat sorban van leírva, mert egyes versszakokban az énekesek új szöveggel megismétlik a 3–4. sor dallamát.

megettört, vagy legalábbis lényegesen megváltozott annak iránya és formája. Hiba lenne azonban, ha a történelmi változásnak csak a hátrányait vennénk észre. A 20. század elején megkezdődött magyarországi népdalkutatás ugyanis a legutolsó pillanatban hatalmas mennyiségű dokumentumot halmozott föl, melyek révén kivételesen részletes kép alakulhatott ki a kutatókban az énekes hagyományok alakulásának törvényszerűségeiről. Mintha egy kevesek által beszélt, kihaltó nyelvről az utolsó pillanatban több száz órányi hangzó dokumentumot kapnánk: hétköznapi párbeszéddek, ünnepi együttlétek és drámaelőadások felvételeit, versek szavalását, regények fölolvását, napi híreket stb. Ennek az anyagnak az értéke fölbecsülhetetlen. Általa sokkal világosabban látjuk a közösségek zenei gondolkodásmódjának törvényszerűségeit, s valami fogalmunk lehet arról is, miként segíthetjük elő a fölismert értékek fennmaradását.

JÁNOS ARANY

“I Go Out to the Battlefield of Doberdo”

Hungarian Folk Music and the First World War

Folk music – just like any other work of art – bears the historical imprint of the age when it was born. World War military poetry is the last manifestation of the song creating imagination of Hungarian folk culture. Due to cultural history, we have a particularly colourful and nuanced image of the effects of the “Great War” on Hungarian folk music. It is a unique coincidence – both of historical and academic importance – that the significance of folk music and its research was recognized by the whole continent just a decade before the outbreak of the war, that there were two outstanding researchers of folk music in Hungary, and that these two researchers were both excellent composers. Due to the work of Kodály and Bartók, the collection of folk music, which formerly happened in the small villages of the country, spread to military communities, covering the songs that were born during the war. This way, the study of folk music made it possible for scholars to observe the effect of historical events on folk culture through living examples.